

29.

Mijn achterliggende gedachte is namelijk dat deze twee eerbiedwaardige beschavingen (Amerikanen en Arabieren) hun grenzen hebben bereikt; dat hun onderhuidse spanningen het enige zijn wat ze de wereld nog te bieden hebben, met alle vernietigende gevolgen van dien; dat ze moreel gezien failliet zijn, zoals overigens geldt voor alle afzonderlijke beschavingen die de mensen nog in groepen opdelen; en dat het moment is aangebroken om hen te overstijgen. Ofwel we zullen er in deze eeuw in slagen om een gemeenschappelijke beschaving tot stand te brengen, waarmee iedereen zich kan identificeren, waarvan dezelfde universele waarden het cement vormen, die wordt voortgedreven door een sterk geloof in de menselijke onderneming en die wordt verrijkt door onze culturele diversiteit in al haar vormen; ofwel we gaan met z'n allen ten onder in een gezamenlijke barbaarsheid.

Wat ik de Arabische wereld vandaag de dag verwijt, is haar gebrek aan moreel bewustzijn; wat ik het Westen verwijt, is de neiging om zijn moreel besef aan te wenden als een middel om te overheersen.

33.

Het staat buiten kijf dat het Westen de mensheid veel heeft gebracht, meer dan welke andere beschaving ook. Sinds het Atheense 'wonder' tweeënhalfduizend jaar geleden, en vooral tijdens de afgelopen zes eeuwen is er niet één gebied op het vlak van kennis, schepping, productie of maatschappelijke organisatie dat niet het stempel draagt van Europa en zijn Noord-Amerikaanse extensie. In positief en in negatief opzicht. De westerse wetenschap is kortweg DE wetenschap geworden; de westerse geneeskunde DE geneeskunde; de westerse filosofie DE filosofie; de diverse westerse dogma's, van de meest emancipatorische tot de meest totalitaire, hebben zich tot in de verste uithoeken in allerlei vormen verspreid. Zelfs de mensen die zich tegen de invloed van het Westen verzetten, doen dat in eerste instantie met de materiële of intellectuele middelen die het Westen zelf heeft uitgevonden en in de rest van de wereld verspreid.

37.

Het Westen heeft gewonnen, het heeft zijn model opgelegd; maar juist door te winnen heeft het verloren.

Eigenlijk moet hier een onderscheid worden gemaakt tussen het Westen in algemene, impliciete, brede zin, waarvan de geest is doorgedrongen tot alle naties op aarde, en het Westen in engere, geografische, politieke, etnische zin, het Westen van de blanke naties van Europa en Noord-Amerika. Dit laatste bevindt zich nu op een dood punt. Niet omdat zijn beschaving door die van de anderen wordt ingehaald, maar omdat die anderen zijn beschaving hebben overgenomen, waardoor het datgene is kwijtgeraakt waaraan het tot nu toe zijn eigenheid en zijn superioriteit ontleende.

Achteraf gezien zal men wellicht zeggen dat de neergang van het Westen paradoxaal genoeg is afgeremd door de aantrekkingskracht van het sovjetsysteem op de zuidelijke landen. Zolang China, India en talloze andere dirigistische derdewereldlanden gevangen bleven zitten in een onwerkzaam economisch model, vormden ze geen bedreiging voor de economische suprematie van het Westen - terwijl ze juist dachten dat ze die daardoor bestreden. Pas toen ze die illusie opgaven en resoluut de dynamische weg van het kapitalisme insloegen, begonnen ze de troon van de 'blanke mens' pas echt aan het wankelen te brengen.

Ten slotte beleefden de westerse naties, zonder dat te beseffen, hun gouden

eeuw toen ze de enige waren met een goed draaiend economisch stelsel; in het wereldwijde concurrentieklimaat dat door hun eigen toedoen om hen heen is ontstaan, lijken ze gedoemd te zijn om complete delen van hun economie - bijna de hele productiesector en een steeds groter deel van de dienstensector af te stoten.

50.

Omdat ik het in Libanon en elders heb meegemaakt, kan ik verklaren dat het communautarisme geenszins bevorderlijk is voor de ontwikkeling van de democratie - en dan druk ik me nog voorzichtig uit.

Het communautarisme is de ontkenning van het principe van burgerschap zelf, en op zo'n basis kan men geen beschaafd politiek stelsel bouwen. Zo essentieel als het is om rekening te houden met de verschillende componenten van een natie, maar dan op een subtiele, soepele en impliciete wijze, zodat elke burger zich er vertegenwoordigd voelt, zo fnuikend en zelfs vernietigend is het om een quotasysteem in te stellen, waardoor het land blijvend in rivaliserende stammen wordt verdeeld.

Dat de grote Amerikaanse democratie het Irakese volk zo'n giftig geschenk als de bevestiging van het communautarisme heeft gegeven, is een regelrechte schande. Als men dat uit onwetendheid heeft gedaan, is het bedroevend; als men het uit cynische berekening heeft gedaan, is het misdadig.

54.

In tegenstelling tot de gangbare opvatting is de fout die de Europese mogendheden eeuwenlang hebben gemaakt niet dat ze hun waarden aan de rest van de wereld hebben willen opleggen, maar precies het omgekeerde: dat ze er steeds van hebben afgezien om in hun betrekkingen met de onderworpen volken trouw te blijven aan hun eigen waarden. Zolang die dubbelzinnigheid blijft voortbestaan, blijft men de kans lopen in dezelfde fouten te vervallen.

De eerste van die waarden is de universaliteit, namelijk dat de mensheid één geheel is. Eén in al haar verscheidenheid. Daarom is het een onvergeeflijke fout om het niet zo nauw te nemen met de grondbeginselen met als eeuwige argument dat de anderen niet bereid zouden zijn om die na te leven. Er bestaan geen verschillende mensenrechten voor Europa, Afrika, Azië of de islamitische wereld. Geen enkel volk op aarde is bestemd voor slavernij, tirannie, willekeur, onwetendheid, obscurantisme of onderwerping van de vrouwen. Wie aan deze fundamentele waarheid voorbijgaat, pleegt verraad aan de mensheid en aan zichzelf.

96.

De wil om Turkije te europeaniseren was immers ook de wil om het land te ontdoen van zijn Arabische gewoonten en gebruiken.

Het uiteenvallen van het Ottomaanse rijk tijdens de Eerste Wereldoorlog had zich vertaald in een scheiding tussen de Arabische onderdanen van de sultan en zijn Turkse onderdanen.

Toen de Hasjemieten in Mekka in 1916 op instigatie van de Britten in opstand kwamen, was een van de door hen aangekondigde doelen dat het kalifaat, dat al vierhonderd jaar door de Ottomaanse vorsten bekleed werd, weer aan de Arabieren zou toevallen; eenmaal bevrijd van het Turkse juk zou het volk van de Profeet eindelijk weer zijn roem en luister van weleer hervinden.

De Turkse nationalistengaven blijk van vergelijkbare gevoelens van wrok en verbittering: als we er niet in slagen om vooruitgang te boeken, zeiden ze grosso modo, komt dat doordat we al eeuwenlang de loodzware erfenis van

de Arabieren met ons meezeulen; het is hoog tijd dat we ons ontdoen van dat ingewikkelde schrift, die stoffige tradities, die archaïsche mentaliteit; en sommigen voegden daar nog op gedempte toon aan toe: 'en die godsdienst'. 'Willen de Arabieren zich van ons afscheiden? Des te beter! Opgeruimd staat netjes! Laten ze vooral vertrekken!'

117

In iedere Arabier schuilt de ziel van een gevallen held die wraak wil nemen op eenieder die hem heeft vernederd. Als hem die wraak in het vooruitzicht wordt gesteld, veert hij op, met een mengeling van verwachting en ongeloof. Als hem die kans daadwerkelijk wordt geboden, al is het maar gedeeltelijk of symbolisch, is hij niet meer te houden.

Nasser had zijn broeders gevraagd het hoofd op te heffen. Namens hen had hij de koloniale mogendheden getart; namens hen had hij de 'tripartiete agressie' getrotseerd; namens hen had hij gezegevierd. Dat leidde onmiddellijk tot uitzinnige vreugde.

Tientallen miljoenen Arabieren hadden alleen nog maar oog voor hem, dachten alleen nog maar aan hem, zwoeren alleen nog maar bij hem. Men was bereid om hem tegen de hele wereld in te steunen, en soms zelfs om voor hem te sterven. En natuurlijk om hem onvermoeibaar toe te juichen en met gesloten ogen zijn naam te scanderen. Wanneer hij successen behaalde, werd hij geprezen; wanneer hij tegenslagen incasseerde, werden zijn vijanden vervloekt.

144.

Na de nederlaag van 1967 had men nog een poosje de hoop gevestigd op het marxisme. Het was de tijd van Che Guevara, van de Vietnamoorlog en het maoïsme dat zich in het buitenland verspreidde. De Arabieren keken om zich heen en gaven zich over aan zelfverwijten. Een verhaal dat daags na het fiasco van 1967 de ronde deed, was dat van een hoge Egyptische regeringsambtenaar die, woedend over wat er net was gebeurd, tegen de Russische ambassadeur was uitgevaren: 'Al die wapens die jullie ons verkocht hebben, zijn niets waard!', waarop de diplomaat enkel had geantwoord: 'We hebben de Vietnamezen precies dezelfde gegeven.'

145.

Want dit enthousiasme voor het marxisme-leninisme zou slechts een korte overgangperiode markeren tussen het tijdperk van de nationalist en dat van de fundamentalisten; een historische tussenfase die aan het eind een bittere nasmaak zou achterlaten en waardoor het gevoel van moedeloosheid, woede en onmacht bij talloze volken alleen maar zou toenemen.

Als het communisme gewoon zou zijn overwonnen door de krachten die het bestreed, zou het waarschijnlijk ondergronds hebben doorgezet om zich vervolgens wereldwijd als een machtig seculier messianisme te verspreiden. Maar zo is het natuurlijk niet gegaan.

Alvorens ten val te worden gebracht door zijn 'klassevijanden' had het al op grote schaal afgedaan. In zijn benadering van de kunst was het communisme de botte bijl gaan hanteren, de communistische opvatting van vrijheid van meningsuiting leek op die van de inquisitie en de communistische wijze van machtsuitoefening had soms wel wat weg van die van de Ottomaanse sultans, die bij hun troonsbestijging zorgvuldig al hun broers en neven uit de weg ruimden, uit angst dat die hun de troon zouden willen betwisten.

155.

De positie van enige supermacht, die de Verenigde Staten na afloop van de Koude Oorlog hebben verworven, is voor hen dat wat men in het Engels een

'mixed blessing' noemt, dat wil zeggen zowel een zegen als een vloek. Iedere persoon, zowel natuurlijke personen als rechtspersonen, heeft er behoefte aan dat hem beperkingen worden opgelegd. Iedere macht heeft een tegenmacht nodig om anderen tegen zijn excessen te beschermen, en ook om tegen zichzelf te worden beschermd. In de politiek is dat een elementaire regel en als zodanig is het een van de grondbeginselen van de Amerikaanse democratie - het onaantastbare principe van de checks-and-balances op grond waarvan elke instantie die bepaalde voorrechten kan uitoefenen, altijd door een andere instantie op de vingers kan worden getikt.

In zekere zin is het ook een wet van de natuur. Ik moet hierbij denken aan kinderen die een aangeboren ongevoeligheid voor pijn hebben; daardoor verkeren ze voortdurend in gevaar omdat ze steeds de kans lopen dat ze zich ongemerkt zeer ernstig verwonden; misschien hebben ze soms een euforisch gevoel van onkwetsbaarheid, maar daardoor kunnen ze zich ook onbezonnen gaan gedragen.

Omdat de solitaire supermacht het gevoel had op het internationale toneel min of meer straffeloos alles te kunnen doen wat hij maar wilde, heeft hij fouten begaan die hem tijdens de Koude Oorlog bespaard zouden zijn gebleven.

163.

Ik zou geneigd zijn om hetzelfde te zeggen van het 'gouden kalf'. Fulmineren tegen materiële rijkdom, mensen die zich inspannen om die te vergroten, is een vruchteloze houding die voortdurend als voorwendsel heeft gediend voor de ergste vormen van volksmisleiding. Maar als geld de enige maatstaf wordt voor alles wat respectabel is, de basis van elke macht, elke hiërarchie, blijft er van de sociale structuur niets meer over.

In twee of drie generaties tijd heeft de mensheid ervaren hoe talloze ideologieën die haaks op elkaar stonden, op drift zijn geraakt: het communisme, het kapitalisme, het atheïsme en diverse godsdienstideologieën.

173.

Hoewel de religie nooit in het nationalisme is opgegaan, en nog minder in het socialisme, is het omgekeerde evenmin waar.

Voor zover de nationalistische strijd - die van de Egyptenaren, de Algerijnen, de Iraniërs, de Tsjetsjenen en de Palestijnen - vooral een wig heeft gedreven tussen de moslimvolken en hun christelijke of joodse tegenstanders, kon deze gemakkelijker worden gevoerd namens een religieuze gemeenschap dan namens een taalkundige gemeenschap. En voor zover het socialisme de massa's aanspreekt omdat het belooft de kloof tussen de bezitters en de berooiden kleiner te maken, kon zo'n doelstelling uitstekend in religieuze bewoordingen vertaald worden; net als het christendom heeft de islam altijd aan de armen weten te appelleren en hen voor zich weten te winnen. Alles in het nationalisme en het socialisme wat specifiek, onwrikbaar, 'onoplosbaar' was, zou ter zijde worden geschoven, of gewoon uit zichzelf verdwijnen; alles wat permanent en substantieel was, zou worden opgenomen in een soort allesomvattende, zowel nationalistische als holistische ideologie, die pretendeerde aan alle behoeften van de mens te beantwoorden, of ze nu te maken hadden met identiteit, spiritualiteit of materiële zaken. Een strijdlustige ideologie waarachter al die mensen zich zouden scharen die zich een paar decennia daarvoor eerder zouden hebben thuis gevoeld in het nasserisme of zelfs in het communisme.

175.

Een belangrijk les die we van de afgelopen eeuw kunnen leren, is dat ideologieën van voorbijgaande aard zijn, en dat godsdiensten blijven. Overigens niet zozeer de daarbij behorende geloofsovertuigingen, als wel de geloofsidentiteit; maar die laatste is het fundament voor de eerste. Wat godsdiensten praktisch gezien onverwoestbaar maakt, is dat ze hun volgelingen een bestendig ankerpunt voor hun identiteit bieden. In verschillende fasen van de geschiedenis leek het alsof andere bindende factoren, zoals de klasse of de natie, de overhand hadden. Maar tot nu toe heeft de religie altijd het laatste woord gehad. We dachten dat we de religie uit de publieke sfeer konden verjagen en binnen de grenzen van de zuivere godsdienstoefening konden opsluiten. Het blijkt echter moeilijk te zijn om grenzen aan het geloof te stellen, moeilijk om het te bedwingen en onmogelijk om het uit te roeien. Degenen die de religie naar het museum van de geschiedenis wilden verbannen, zijn daar zelf voortijdig terechtgekomen. En ondertussen is godsdienst een bloeiend, zegevierend en vaak zelfs allesoverheersend verschijnsel.

179.

Al zou je het op het eerste gezicht niet zeggen, een van de tragische ontwikkelingen van de islamitische wereld, zowel vroeger als nu, is dat de politiek onophoudelijk inbreuk heeft gemaakt op het geloof - en niet omgekeerd. Mijns inziens ligt dat niet aan de inhoud van het geloof, maar aan dat wat ik 'organisatorische factoren' zal noemen, en hoofdzakelijk aan het feit dat de islam niet het ontstaan van een gecentraliseerde 'kerk' heeft gestimuleerd.

Ik denk weleens dat als een vergelijkbare instelling als het pauselijk gezag de overhand had kunnen krijgen, de dingen waarschijnlijk anders zouden zijn gelopen.

Niemand zal - vermoed ik - beweren dat de pausen zich door de geschiedenis heen hebben ingezet voor vrijheid van meningsuiting, sociale vooruitgang of politieke rechten. Toch hebben ze dat wel gedaan; weliswaar indirect en zijdelings, maar op krachtige wijze. Door tegenwicht te bieden aan degenen die de wereldlijke macht in handen hadden, hebben ze voortdurend de koninklijke willekeur beteugeld, de keizerlijke arrogantie beknot, en aldus een significant deel van de Europese bevolking, met name in de steden, armslag gegeven. In die tussenruimte tussen twee vormen van alleenheerschappij heeft zich langzaam maar zeker de kiem ontwikkeld van de toekomstige moderne samenleving, die op een dag de tronen van de vorsten en het gezag van de pauselijke heersers omver zou werpen.

186.

De apostel Paulus had immers in zijn eerste brief aan de Korintiërs geschreven: 'Een man mag zijn hoofd niet bedekken omdat hij Gods beeld en luister is. De vrouw is echter de luister van de man. De man is immers niet uit de vrouw voortgekomen, maar de vrouw uit de man; en de man is niet omwille van de vrouw geschapen, maar de vrouw omwille van de man. Daarom, en omwille van de engelen, moet een vrouw zeggenschap over haar hoofd hebben.' Maar van de ene op de andere dag werden deze woorden van weleer als ouderwets beschouwd; niemand vond het meer nodig om katholieke vrouwen te verplichten hun hoofd te bedekken, en men mag redelijkerwijs veronderstellen dat deze moderne ontwikkeling niet meer ter discussie zal worden gesteld.

187.

Het overheersende wantrouwen dat zowel in de moslimtraditie als in de

protestantse traditie heerst ten aanzien van een centralistisch geestelijk gezag, is volkomen legitiem en komt voort uit een zeer democratisch streven; het heeft echter een fnuikend neveneffect: zonder dit onverdraaglijke centralistische gezag wordt geen enkele vooruitgang onherroepelijk vastgelegd.

Zelfs wanneer gelovigen tientallen jaren lang hun geloof beoefenen op de meest vrijzinnige, de meest verlichte, de meest tolerante wijze die men zich maar kan indenken, kunnen ze er nooit zeker van zijn dat ze niet te maken krijgen met een 'terugval', een rechtlijnige interpretatie waardoor ze hun verworvenheden opeens kunnen kwijtraken. Of het nu gaat om de wetenschap, de economie, de politiek of het maatschappelijke verkeer, ook hier geldt dat iets wat gisteren door een milde fatwa werd toegestaan, morgen door een starre fatwa ten strengste kan worden verboden. Dezelfde controversen doen zich keer op keer voor ten aanzien van wat geoorloofd en ongeoorloofd, godvruchtig en goddeloos is; bij gebrek aan een oppergezag wordt geen enkele vooruitgang definitief 'bekrachtigd' en wordt geen enkele mening die door de eeuwen heen is geformuleerd, definitief als ouderwets afgedaan. Elke stap voorwaarts wordt gevolgd door een stap terug totdat men op een gegeven moment niet meer weet wat voor en wat achter is. De deur staat voortdurend open voor alle mogelijke uitwassen, voor een ongebreideld haat zaaien en iedere vorm van regressie.

194.

Het is belangrijk om te wijzen op de fouten die in het verleden zijn gemaakt, omdat we daardoor hopelijk kunnen voorkomen dat we ze nog eens maken. In het koloniale tijdperk konden er uitsluitend abnormale verhoudingen bestaan tussen de overheersers en degenen die overheerst werden, aangezien de oprechte wens om 'de ander' te beschaven voortdurend botste met de cynische wil om hem te onderwerpen. Net als Hannah Arendt in haar boek *The Origins of Totalitarianism*, kunnen we niet anders dan constateren dat de natiestaten een belabberd figuur slaan als bouwers van koloniale rijken, want wie zoiets onderneemt, zou blij moeten geven van een zekere achting voor degenen die men onder zijn vlag zou willen scharen. Alexander de Grote droomde van massale huwelijken tussen de Hellenen en de Perzen, Rome koesterde Athene en Alexandrië, en uiteindelijk kregen alle onderdanen van dat rijk het Romeinse staatsburgerschap, van de Keltische druïden tot aan de Arabische bedoeïenen toe. In een recenter verleden hebben de Oostenrijks-Hongaarse of Ottomaanse rijken inderdaad een bindende factor willen zijn, met wisselend succes. De koloniale rijken die in de negentiende en twintigste eeuw door de Europese naties werden gebouwd, zijn echter nooit meer geweest dan een verlengstuk van het moederland, scholen voor toegepast racisme en morele schennis, die de weg hebben bereid voor oorlogen, volkerenmoorden en totalitaire stelsels die Europa in een bloedige greep zouden houden.

Ons tijdperk biedt het Westen de kans om zijn morele geloofwaardigheid te herstellen; niet door berouw te tonen, niet door zich open te stellen voor 'al het leed van de wereld', niet door concessies te doen aan waarden die van elders worden geïmporteerd, maar integendeel door zich eindelijk trouw te tonen aan zijn eigen waarden - het naleven van de democratie en de mensenrechten, toezien op rechtvaardigheid, individuele vrijheid en de scheiding van kerk en staat. In zijn betrekkingen met de rest van de wereld, en vooral in zijn betrekkingen met de vrouwen en mannen die ervoor hebben gekozen om in het Westen te wonen.

210.

In deze nieuwe eeuw hebben immigranten behoefte aan een volstrekt andere boodschap. Uit wat hun gezegd wordt, uit de manier waarop ze worden bejegend en uit de politieke beslissingen willen ze het volgende kunnen opmaken: 'Jullie kunnen een van ons worden, zonder belemmeringen, maar ook zonder dat jullie jezelf verloochenen.' Hetgeen bijvoorbeeld betekent: 'Jullie hebben het recht en de plicht om onze taal grondig te leren. Maar jullie hebben ook het recht en de plicht om jullie moedertaal niet te vergeten, want voor ons, jullie nieuwe vaderland, is het van belang om mensen in ons midden te hebben die onze waarden delen, die onze zorgen begrijpen, en die vloeiend Turks, Vietnamees, Russisch, Arabisch, Armeens, Swahili of Urdu spreken, kortom: alle talen van Europa, Azië en Amerika, zonder uitzondering, opdat alle volken op aarde ons kunnen begrijpen.

Tussen hen en ons zullen jullie op alle gebieden - cultuur, politiek, handel- de onvervangbare schakels zijn.

Datgene waar een immigrant naar snakt, is op de eerste plaats waardigheid.

Ja zelfs, om precies te zijn, culturele waardigheid.

Religie is daar een onderdeel van, en het is billijk dat gelovigen hun geloof ongestoord willen belijden. Maar het meest onvervangbare bestanddeel van de culturele identiteit is de taal. Vaak komt het doordat zijn taal niet meer wordt gesproken, ook niet meer door hemzelf, en doordat er op zijn cultuur wordt neergekeken, ook door hemzelf, dat een immigrant de behoefte voelt om de kenmerken van zijn geloof nadrukkelijk uit te dragen. Alles zet hem daartoe aan - de algehele sfeer, de daden van de radicale activisten en ook de handelwijze van de opvanglanden waar de autoriteiten, die alleen maar letten op de religieuze identiteit van de immigranten, vergeten rekening te houden met hun behoefte aan culturele erkenning.

212.

Tussen religie en taal, twee factoren die een belangrijke rol spelen in de vorming van iemands identiteit, bestaat er namelijk een wezenlijk verschil: de religieuze identiteit is iets exclusiefs, de taalkundige identiteit niet; iedere mens is aangewezen om verschillende taalkundige en culturele tradities in zich te verenigen.

213.

In het licht van al die aspecten fluister ik, terwijl ik met angst in het hart denk aan mijn geboorteland Libanon: achteraf gezien was het communautarisme een doodlopende weg, die mijn voorouders nooit hadden moeten inslaan! En dan voeg ik er in één adem aan toe, dit keer denkend aan Frankrijk, mijn nieuwe vaderland, en aan Europa, het continent waarop ik nu mijn laatste hoop heb gevestigd: we zullen de integratie niet bevorderen, noch de ophanden zijnde 'botsingen' kunnen omzeilen door de immigranten te 'communautariseren', maar wel door elke individuele immigrant zijn maatschappelijke waardigheid, zijn culturele waardigheid en zijn taalkundige waardigheid terug te geven, en door hem aan te moedigen zijn dubbele identiteit en zijn rol als trait-d'union onpartijdig te vervullen.